

Rudolf Põldmäe

RAHVALUULEKOGUJA
REISURAAMAT

Rahvaluulekoguja reisuraamat

Rudolf Põldmäe

Rahvaluulekoguja reisuraamat

KOOSTANUD
MARI-ANN REMMEL

EKM TEADUSKIRJASTUS
TARTU 2023

Koostaja: Mari-Ann Remmel
Toimetaja: Valdo Valper
Arhiivitekstide sisestaja: Pille Vahtmäe
Kujundaja ja küljendaja: Pille Niin
Korrektuur: Kadi Sarv
Inglisekeelne resümee: Ene-Reet Soovik,
toimetanud Daniel Edward Allen

Sarja peatoimetaja: Risto Järv

Kolleegium: Irma-Riitta Järvinen, Eda Kalmre, Aado Lintrop,
Raimo Raag, Jonathan Roper, Pille Runnel, Mari Sarv, Taive Särg,
Ergo-Hart Västriik

Sarja kodulehekülg: <http://www.folklore.ee/kirjastus/?sari=7>

Koostööpartner: MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus

Esikaanel: Rudolf Põldmäe, saabunud kogumismatkalt. Richard
Viidebaum, 1932. ERA, Foto 186

Tagakaane siseküljel: Rudolf Põldmäe 1929. aasta kogumiskäikude
kaart. ERA II 18

Tagakaane joonistus: Mari-Ann Remmel

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital ja Rae vald.

Autoriõigus: Eesti Kirjandusmuuseum, 2023

ISBN 978-9916-659-64-9

ISSN 1406-636X

Trükk: Pakett

Sisukord

Rännakud Rudolf Põldmäega <i>Mari-Ann Remmel</i>	7
Päevikute vormistusest ja valikutest toimetamisel <i>Mari-Ann Remmel, Valdo Valper</i>	23
Päevikud	27
<hr/> <hr/>	
1. Harjumaa (Jõelähtme, Harju-Jaani, Kose) 1929	29
2. Harjumaa (Hageri, Jüri, Keila) 1929	51
3. Harju- ja Läänemaa (Jõelähtme, Nissi, Kullamaa, Keila) 1930	71
4. Viru- ja Harjumaa (Lüganuse, Viru-Nigula, Jüri) 1930	94
5. Virumaa (Jõhvi) 1931	111
6. Virumaa (Vaivara, Viru-Jaagupi, Väike-Maarja) 1931	121
7. Läänemaa (Ridala, Martna) 1932	128
8. Lääne- ja Harjumaa (Lääne-Nigula, Keila, Kullamaa) 1933	145
9. Harjumaa (Jüri, Hageri, Nissi, Kose, Juuru, Keila) 1934	159
10. Läbi Eesti: Harju-, Viru-, Järva-, Viljandi-, Tartu-, Valga-, Pärnu-, Läänemaa, Muhu, Tallinn 1935	172
11. Läbi Eesti: Harju-, Saare-, Lääne-, Viru-, Võrumaa 1936	194
12. Setumaa 1936	256
13. Harju- ja Virumaa (Kuusalu, Kadrina) 1937	304
14. Harjumaa (Jüri, Jõelähtme, Kuusalu) 1938	344
15. Harjumaa (Jüri, Harju-Jaani) 1957	363
16. Saaremaa (Mustjala, Kihelkonna, Kärla) 1958	384
Lühendid	428
Summary. A Folklore Collector's Travel Book: Rudolf Põldmäe's Fieldwork Diaries	429

Rännakud Rudolf Põldmäega

MARI-ANN REMMEL

Tänavu möödub 115 aastat Rudolf Põldmäe (27.02.1908–7.02.1988) sünnist. Kes oli see mees, kelle nime tuntakse nii Eesti humanitaaride kui ka Rae valla põliselanike hulgas? Tulevane folklorist, kirjandus-teadlane ja kultuuriloolane sündis Jüri kihelkonnas Rae vallas Limu külas Mäe talus isa Jaani ja ema Mari viienda lapsena. Peres kasvas neli õde ja neli venda. Rudolf on oma mälestustes toonitanud, et kodune taust on inimese kujunemisel äärmiselt oluline. Nende pereelus oli kindel koht muusikal ja teatril, ka sõnaloomingul. Isa oli pikka aega Jüri Muusika Seltsi esimees, tegeles näitemänguga ning oli kirglik lugemishuviline. Tal oli lai suhtlusringkond ning ta armastas seltskonda. Ema pühendas end kodule ja lastele, olles samas ammandamatuks allikaks rahvapärimuse kõigis aspektides. Ta teadis väga palju laule, tundis rahvameditsiini ning oli kõrge eani hea mälu. Õed-vennad jäid enamusel elama-tegutsema Harjumaale, Rudolfi kui ärksa ja teotahelise noormehe tee viis Rae algkoolist Jakob Westholmi gümnaasiumi ning seejärel Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda kirjandust õppima. Ka Tartus juristidiplomi saanud noorim vend Julius¹ oli hea sulega, tema tegeles vanemas eas peamiselt kodulooliste ja autobiograafiliste kirjatöödega, pälvides nende eest ka tunnustust. Rudolf jõudis oma tegevusega kodukandist kaugemale ning tõusis valitud erialal tippu, avaldades hulganisti folkloristlikke artikleid ja raamatuid mitmesugustel teemadel (nt. eesti rahvatantsudest, naljanditest, ajaloolisest

1 Julius Põldmäe (1911–2007), teenekas kodu-uuriija, Rae ja Saue valla aukodanik. Töötas enne II maailmasõda Eesti Maapangas, 1957–1971 majandijuhina Maardus. Ta uuris Harju rajooni kolhooside ajalugu, avaldas mitu raamatut ja sadu artikleid. Teda autasustati elu jooksul nii Tööpunalipu ordeni kui ka Valgetähe V klassi teenetemärgiga.

pärimusest). Ta uuris vennastekoguduse kirjandust, Carl Robert Jakobsoni ja Jakob Hurda tegevust, üldlaulupidude ja teatri ajalugu, seejuures jõudis ta töötada mitmes asutuses (Eesti Rahvaluule Arhiiv, Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool, TÜ raamatukogu, Keele ja Kirjanduse Instituut). Kokku ilmus temalt teadustöid üle 300 nimetuse. Rudolf Põldmäe panus Eesti kultuurilukku on märkimisväärne. Elu lõpul võeti ta ka ENSV Kirjanike Liidu liikmeks.

Siinsete kaante vahele kogutud päevikutest on seni publitseeritud vaid üksikuid osi erinevates kogumikes, kui mitte arvestada autori enda kirjutisi kogumismatkadest, mis ilmusid ajalehtedes 1930. ja 1950. aastatel. Eesti Rahvaluule Arhiivis tekkis mõte avaldada Rudolf Põldmäe välitööpäevikud omaette raamatuna juba 15 aastat tagasi, kuid jäi tookord erinevatel põhjustel ootele. Pole kahtlust, et tema kirjatöödel on aegumatu väärtus. Tunnistan, et käesoleva teose sünni puhul on mängus ka isiklik seos – oleme pärit samast kandist, lähedastest naaberküladest. Olen oma elu jooksul korduvalt sattunud Rudolfi käidud radadele, seda nii otseses kui ülekantud tähenduses.

Kui alustasin õpinguid Tartu Ülikoolis rahvaluule alal ja hakkasin tegelema Jüri kihelkonna kohapärimusega, soovitas mu isa võtta ühendust just Rudolf Põldmäega. Kahjuks ei õnnestunud mul 1989. aastal noore tudengina kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivi tööle asudes temaga enam kokku saada, kuid aastakümnete vältel olen leidnud tema kirjutistest ja salvestustest palju tuge, juhatust ja äratundmist. Mitmel perearhiivis säilinud 20. sajandi alguse grupipildil näen oma vanavanemaid seismas lähestikku Jaan ja Mari Põldmäega. Meie peres teati vaid seda, et Põldmäed olid sugulased, aga kuidas täpselt, seda ei osatud enam öelda. Tänapäeval on aga digiteeritud genealoogiliste andmete abil võimalik keerukamaidki sugulusvõrgustikke lahti harutada. Nüüd tean, et meie vereliinid jooksevad kokku koguni kolme haru pidi.² Nii Mari kui Jaan Põldmäega seob mind sugulus isa

2 Mari Põldmäe (1878–1966) oli minu ja mu õdede isaisa Jaan Rømmeli emaisa, Lagedi mõisa karjase Jüri Andreksi õe Krööda (abielus Espe) poja Niguli tütar, Jaan Põldmäe (1872–1956) aga sellesama vanaisa Jaani emaema Kröödt Andreksi (Jüri Andreksi naise) ema Leenu Raudmehe õe Kai Põldmäe pojapoeg. Ehk siis vanaisa Jaan Rømmel oli 1) Mari Põldmäe vanaonu tütrepoeg ja 2) Jaan Põldmäe vanatädi tütre tütrepoeg ning 3) ühtlasi ka Kristjan Põldmäe emaema õetütre tütrepoeg. Seosed on aga veelgi keerulisemad – lisaks on meil Põldmäedega kauged ühised esivanemad ka minu ema kaudu – Aruküla mõisa alla kuulunud Lepiku põlistalust pärines mu

poolt, Jaaniga ka ema poolt. Ühised esivanemad on meil ka varasemate Rae vallast pärit rahvaluulekogujate Kristjan Põldmäe ning Johannes Pihlakaga. 1993. aastal käisin küsitlemas kodukandi vanu elanikke, sh. Rudolfi nooremat õde Liisit (Alice, Liise), kes elas Vaskjalas Naanu talus – sealsamas, kus Rudolf tegi oma esimesed helisalvestused emaga 1957. aastal. Liisi olek ja hääletämber meenutas väga mu oma vana-vanaema. Põlised kohalikud suguvõsad on omavahel sajandeid mitmel tasandil põimunud.

Kodust laialdase kultuurihuvi kaasa saanud Rudolf Põldmäe üheks südamelähedasemaks tegevusalaks kujunes rahvaluule kogumine, millega ta tegi algust juba üliõpilasena. See tuli tal igati ladusalt välja, nagu ta ise vanas eas raadiole antud intervjuus on meenutanud.³ Noormehe suved möödusid suures osas rännates ja inimestega suheldes, vahepeal siiski ka kodutalus heinatöödel või muudes pere ettevõtmistes kaasa lüües. Isakodust esimesele pikemale korjamismatkale siirdudes oli ta 21-aastane uljas noormees, kuid vilumust lisandus iga ekspeditsiooniga, kokku kümnel järjestikusel aastal. Siis tuli sõja ja sellele järgnenud keeruliste aegade tõttu paarikümneaastane katkestus. Sellesse perioodi jäi abiellumine kirjandusteadlase Aino Undla-Põldmäega 1941. aastal ning laste Jaagu, Alo ja Mare sünd. Helilooja Alo Põldmäe esimesed mälestused oma isast pärinevad Siberist. Sealgi tegeles Rudolf võimalusel nii loova kirjutamise, nukuteatri kui ka rahvatantsuga, hoides seeläbi vaimu virgena ja inspireerides saatusekaaslasti. Rahvaluule kogumise juurde õnnestus tal tagasi pöörduda alles pärast vangistuses ja asumisel veedetud aastaid (1945–1955) vaid paaril suvel.

Rudolfi kogumisreisid ulatusid Saaremaast Setomaani, kuid kõige rohkem tegutses ta siiski Põhja-Eestis, kuhu andekas üliõpilane Eesti Kirjanduse Seltsi stipendiaadina kogumistööle suunati. ERA juhataja Oskar Loorits andis Põldmäe päritolu arvestades talle esmalt kätte

emaema Silvia ema Helene Randmaa ema Anu Käesi isa Jaan Lehtmann, kelle õe Anna Ehrlichi tütar Leno oli Jaan Põldmäe ema. Seega, minu vana-vanaema, kelle juures lapsena tihtipeale suvisid veetsime, oli Jaan Põldmäe vanaonu tütretütar. Nüüdseks hävinud Lepiku talus, mis paiknes Jüri ja Jõe-lähtme kihelkonna piiril, võis Rudolf ka oma kogumismatkal öömaja saada, ehkki ta sellest lähemalt oma päevikus ei räägi.

3 Eesti kirjandusteaduse alussambad. Kirjandusteadlane Rudolf Põldmäe. Audioarhiiv. ERR (3.08.1984). <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/eesti-kirjandusteaduse-alussambad-kirjandusteadlane-rudolf-poldmae>

terve Harjumaa.⁴ Hindamatu pärandina on ERA-s hoiul ligi 10 000 lehekülge tema poolt kirja pandud rahvaluulet. Rudolf Põldmäe kogutud materjal on folkloristide jaoks saanud omamoodi klassikaks, vaevalt leidub ülevaatlikku rahvaluule allikapublikatsiooni, milles puuduksid näited tema kogutust.

Mida võib üldistavalt öelda Põldmäe päevaraamatute kohta? Need on esimestest lausetest peale äratuntavad ja isikupärased. Päevikuid iseloomustab aatelisus, sihikindlus ja laiahaardelisus. Neis on tunda kodust pärit väärtushinnangute mõju ning pulbitsevat kirjanduslikku talenti. Kogumispäevikut kirjutades ei kammitse autorit akadeemilise teadusteksti nõuded. Tegemist ei ole protokollivate aruannetega, ehkki ka sündmustiku osas püüab ta jõudumööda järke pidada, taotlemata küll kuupäevalist täpsust. Autor ei piirdu toimunu kirjeldamisega. Lugeja saab kätte üldkultuurilise pildi kohalikest inimestest – mitte niivõrd kui indiviididest, vaid kui folkloori mälupangast ja ajastu vaimu kandjatest. Tema päevikutes on mingi hoog või liikumine, autori käekirigi on lennukas, hoogne oli ka koguja küsitlemis- ja suhtlemisstiil. Tal on läbitunnetatud küsitlusmeetodid ja -nipid, millest järeltulevad põlved saavad hea ülevaate. Põldmäe päevikud sisaldavad sel määral kogumismetoodikat ja -psühholoogiat, et võiksid toimida käsiraamatuna algajale intervjuerijale. Samas on latt väga kõrgele seatud. Pole kahtlust, et Põldmäe oli põhjalik mees – sellele viitab ka päevikutes tihti korduv jutustajate või laulikute “tühjaks ammutamise” metafoor.

Põnev on jälgida koguja isiksuse arengut läbi aja. Kogumise alperiood langeb kokku noore Põldmäe eneseotsingu ja vaimse küpsemise aastatega. Talle on omane tugev tung mõtestada ja analüüsida enda tegevust, paigutada kogetu tuttavasse väärtustesüsteemi. Tekst voolab tõrgeteta, kujundiküllased sõnajõed muutuvad mõnikord sedavõrd vahutavaks vooks, et autori mõtte jälgimine ei pruugi igale lugejale jõukohane ollagi. Siis laskub ta jälle põhiteema juurde tagasi, jutt muutub selgeks ja konkreetseks. Põldmäe märgib ka ise, et kaldub tihti teemast kõrvale, kuid samas andestab selle endale üsna kerge südamega, õigustades end 1934. aasta päeviku pikaleveninud sissejuhatuse järel: *Aga olgu, eelseisvat ma siiski maha ei kriipsuta, sel on ehk oma eluõigus ka seetõttu, et ta on tärgand mõttes ikkagi korjamistöö kestel ja nõnda kuidagi ikka liitub järgnevaga.* Nende kahe tasandi – vaba lennuga

4 Samal aastal suundus ERA ülesandel Järvamaale koguma sealtpärit folklorist Richard Viidebaum (Viidalepp).

Rudolf Põldmäe portree. Õpingukaaslase ja sõbra Ott Kangilaski tušijoonis. EKLA, Kg 2651

mõttearenduste ja realselt kogetu värvika kirjeldamise – koosmõju tõttu on tema päevikuid tänapäevalgi huvitav lugeda. Loomupäraselt rikas ja loov keelekasutus viib meid ajas tagasi, mõjudes praegusel ajastul nostalgiliselt ja samas värskendavalt.

1929. aastal esimest korda välitööle minnes on Rudolf Põldmäe energiline tudeng, kellel paistab olevat selge arusaam, mis on õige rahvaluule ja milline on ideaalne informant (vana, üksik, veidi boheemlaslik, hea mälu, lahke, jutustab meelsasti). Sellest lähtuvalt hindab ta ka oma vestluspartnereid, keda oli esimesel ekspeditsioonil 80. Ebakindlust, mida leiab sageli teiste algajate kogujate päevikutes, ta endal väljendada ei luba. Vähemasti püüab ta jätta enesekindla mulje. Tegemist pole sugugi lihtsa ülesandega, sest keskmine harjulane on pigem

sõnaaher ning väärtustab töötegemist, mitte jutlemist võõra “päeva-vargaga”. Kohe alguses põrkub noormees inimeste umbusklikkuse ja pahurusega. Sellest hoolimata peab ta end heaks suhtlejaks ega anna kergelt alla. Viga on informantides ehk “objektides”, kes ei mõista kogumistöö õilsat, igavikulist eesmärki! Eided-taadid ei vasta alati üliõpilase kindlapiirilistele ootustele. Hinnanguid inimeste kasinate teadmiste kohta ei saa võtta objektiivse tõena, eriti noore Põldmäe puhul tunduvad need tihti üsna maksimalistlikud.

Esimese suve lõpul tunneb Rudolf end juba kogenud korrajana. Teine päevik on filosoofilisem ja optimistlikum, samas ka enesekriitilisem. Siit leiame vahel situatsiooni taustana meeleolukaid looduskirjeldusi ning viiteid päevapoliitikale. Autori esitatud portreed ei ole aga kuigi detailsed – paar visandlikku tabavat joont ja pilt ongi loodud. Tähtsam on tegevus, küsitlemissituatsioon ning “objekti” tähtsus rahvaluule-teadmise seisukohalt, s.t. see, mida ta mõistab rääkida. Kohtumised leidsid sageli aset vabas õhus, püstijalu aiale või rukkihakile toetudes, mingi vestlemist võimaldava töö juures või ka lihtsalt maas või pingil istudes ja põlve otsas kirjutades, kuni “pliiats sõrmed tuimaks hõõrus”. Kõige keerulisem oli märkmeid teha õhtul pimedas toas. Tol ajal elektri abile loota ei saanud, heal juhul andis valgust petrooleumilamp. Esimesel aastal sooritab ta omamoodi rekordi, pannes suve jooksul kirja 2000 lehekülge rahvaluulet! Hilisematel käikudel koguja enam *debütandi palavikus täis paisatud lehekülgede arvuni* ei küüni.

Teatud mõttes räägib ju iga päevaraamat nn. objektiivse info varjus autori loomusest ja tõekspidamistest. Põldmäe puhul jääb kõik aatelseks, eesmärgipäraseks, kuid seejuures on tema stiil pigem kirjanduslikult mahlakas ja metafoorirohke kui kuivalt teadusmehelik. Iseloomulik on sõnaahtsus “madalatel” ja isiklikel teemadel – ei mingeid südame süvapuistamisi ega siseheitlusi avalikkuse ees, rääkimata labasustest. Ka füüsilised ebamugavused on kõneaineks vaid eriti reljeefsete juhtumite puhul (kirbud ja muud söödikud mainimist ei vääri, vaid kõige viimases päevikus on juttu segavatest sääskedest, üksainus kord on kõneaineks katkihõõrutud jalg, mis takistas edasiliikumist). Sõiduriistad, sh. arhiivi jalgratas, siiski pälvivad vahel eraldi tähelepanu. Rudolfil õnnestub lisaks jalgsimatkadele läbida pikemaid vahemaid nii jalgratta, mootorratta, bussi (*omnibus*), rongi kui ka autoga, sh. veoautoga, põhjarannikult pealinna saab ta küüti isegi paadiga. Keerulistes ilmaoludes aga võis ka sõidukiga liikumine olla paras väljakutse. Senise elu raskeimaks päevaks tunnistab noor folklorist

varavalgest hilisõhtuni kestnud mootorrattamatka läbi lausvihma ja tuuleiilide Muhust Tallinna. Reisikaaslase jaoks päädis pöörane sõit nädalase haigusega, Põldmäe aga siirdus juba paar päeva hiljem järgmisse sihtpunkti. Usun, et sisimas tahab ta nii olla kui välja paista asjalik ja tõsiseltvõetav, mitte “tühja tuule tallaja”, nagu mõni informant on talle süüks pannud.

Harva on juttu sellest, kas ja mida talle kusagil süüa pakuti (ta väljendab lausa otsesõnu, et sellised seigad on tähtsusetud), vahel siiski tunnistab takerdumist marjapõõsasse, pealesunnitud õlleproovimisse vms. Majutustingimuste üksikasju me reeglina teada ei saa, saladuseks jäävad objektide näoilmed, elukeskkonna detailid, kui need ei kanna erilist etnograafilist sõnumit. Põldmäel on luubi all eeskätt vaimsed väärtused. Kuigi ta suheldes püüab diplomaatiliselt laskuda lihtsa maainimese tasemele, ei õnnestu see tema külamehelikust olekust hoolimata päriselt, sest ka suhtlemist nautides teadvustab ta oma uurija-rolli. Kui kodukandis õnnestub mõnel peretuttaval või sugulasel ta koolitatust mitte peljata, siis kaugemal tuleb kontakti saavutamiseks murda nii haridustaseme kui ka päritolu erinevusest tulenev barjäär. Kindlasti ei püüa ta taluinimeste ees mängida tähtsat isikut, kuna on ise pärit samast keskkonnast. Vahet kipuvad tegema informandid ise, kelle jaoks rahvaluulekoguja amet on harjumatu ja võõristust tekitav, seda isegi kodukihelkonnas Jüris.

Enda professionaalsete oskuste lihvimine on läbiv teema. Mitte mingil juhul ei tohi olla ei ülekuulaja ega selgitaja, vastuste etteütleva. Kontakti luues lähevad käiku kõik meeled ning ka intuitsioon – ta tunneb suurjutustaja “lõhna”, haistab head saaki. Selle kättesaamiseks tuleb valida õige strateegia. Koguja käitumisest võib mõnelgi juhul välja lugeda lausa teadlikku näitlejalikkust, “rollis viibimist” või lausa lavastajalikkust. Rahvaluulekorjaja läheb külla ikka kindla eesmärgiga. Eesmärgi saavutamiseks on aga mitmesuguseid võimalusi ning küsituleja ees seisavad tihtipeale eetilist laadi probleemid, mida siis vastavalt olukorrale lahendatakse. Ta teab, et tulemusrikkam on “huntidega koos ulguda” – meestega napsu võtta või eitedele takka kiita, ravisõnade teadasaamiseks etendada hädalist – selle asemel, et oma põhimõtteid peale suruda. Oluline on kohaneda “värvimuutlikult”, olla vajadusel rumal ja ebausklik, siiralt kaasa elada jutustaja emotsioonidele. Meeleoluka konteksti jäädvustuste tõttu ei “sure” ka toona kogutud folkloor päriselt. Näiteks rahvameditsiin ja nõiasõnade kasutamine oli tol ajal veel levinud praktika, ravitsejatega kohtumised on

väga elavalt edasi antud. Samas peab uurija vajalikuks märku anda, et tema ise kõiki neid kuulnud jutte, uskumusi ja ravimeetodeid tõena ei võta – sedavõrd on ta “hariduse valguse” mõjul uue põlvkonna esindajana kogutavast ainesest distantseerunud. Mõnikord nimetab ta vanapärast mõtteviisi lausa lapsikuks, hoidudes seda siiski halvustamast.

Põldmäele pole omane kaotajana lahkuda. Vahel harva ei ole tal siiski õnnestunud usaldust võita – näiteks Virve külatarga vaimuvarale ta ligi ei pääsenud, eit salgas oma teadmisi. Folklorist tunnistab, et oli vihane ja häiritud, saades eide tütrelt hiljem teada, et teda oli üle kavaldatud.

Päevikutest loeme, kuidas noor koguja lihtsalt “leidis” inimesi, kellega juttu puhuda. Esmased teadmised kihelkonnast hankis ta tavaliselt koguduse pastori käest, kes vanemaid inimesi hästi tundis. Kui öömaja sai Põldmäe enamasti koolmeistrite, vallavanemate ja teiste haritud kodanike juures, keda ta ka võimalusel arhiivi korrespondendiks värbas, siis saagiotsinguil külastas ta sageli lisaks soovitatud laulikutele-jutumeestele ka vaestemajasid, kus alati leidis suhtlemisvalmis vestluskaaslasi, teinekord vägagi säravaid kunstnikuhingega isiksusi. Teda huvitas *argiinimeste* mõttemaailm. Nii mõnegi jutustaja kehva elujärge ja tervisehädasid annavad edasi pigem kujundlikud ütlused, ehkki mõnel juhul – näiteks vaimupuudega isikute puhul – kasutab ta omaaegseid meditsiinilisi termineid, mis võivad tänapäeva lugejaid ehmatada. Vähest intelligentsi ja tuimust on tal raske taluda, kuid elava vaimu ja fantaasia väljendumisel ei häiri teda maine viletsus.

Piirkonnad on erinevad. Kaugemad kandidid pakuvad noorele uurijale kokkupuuteid kodusest erineva arhailise eluviisi või usuliikumistest mõjustatud maailmavaatega. Ta tõdeb, et religioosne maailmapilt on ääremaadel hoidnud ka nooremat põlvkonda vanapäraste hoiakute juures. Noor Põldmäe, kellest hiljem saab professor Gustav Suitsu suunamisel vennastekoguduste kirjavara süvauurija, teeb Läänemaa, Nissi ja Hageri muljete põhjal olulisi tähelepanekuid palvemajade mõjust “kultuursele”, loovale mõtlemisele. Usu valgustava toime suhtes on ta rohkem kui skeptiline: väärtus number üks on tema silmis ikkagi arhailine poeetiline rahvalooming kui elava fantaasia väljendus.

Mitte iga kihelkonnaga ei teki Põldmäel tihedat sidet, näiteks Keilasse satub ta küll mitmel suvel, olles püüdnud seal “kanda maha saada, kuid ikka ebaõnnestumisega tagasi pöördunud”. Pettununa arvab noormees, et Keilas on tänu linna lähedusele ja kultuurile käes rahvaluule *kaheteistkümnes tund*. Viimaks külastab ta kiriku lähedal

asuvat vaestemaja ja leiab sealt heatahtlikke, kuid mujalt pärit vanakesi, kes Põldmäed austavalt “kirjanikuks” nimetavad. Keila päevikus jääb ta mitmel leheküljel arutlema, mida ja miks inimesed üldse mäletavad. See mõttelõng mõjub hämmastavalt aktuaalsena ka praegusel infoajastul. Nimelt arvab ta, et vanasti oli elu ühetoonilisem, *mistõttu vähegi huvitavamad elamused said paremini välja tõstetud teiste, igapäevaste hulgast. Meie päevil aga inimese mälu on liialt koormatud sensatsioonidest, üks sündmus ei paelu rohkem me tähelepanu kui teine.* Ta kardab, et liigne infoküllus suretab välja vana tüüpi mälu ja folkloori, päevauudiste sigrimigri ajab pildi segaseks ja meeles püsib vaid lapsepõlves kuuldu. Skepsist oleviku osas jagab ta ka 1937. aasta Kuusalu-käigu päevikus. *Kõmu, kõmu – kuhu ajad sa viimaks idüllilised muinaslood, juusteravate, sageli nähtamatute puäntidega naljandid, koduse vestluse, inimese hinge vaikuspoolte tühjaksrääkimise? /---/ Oma esivanemate hingelise võltsimatuse peegelpilt peaks otse pääle tungima oleviku inimese ühekülgsele, pääliskaudsele, tunde puudusele! Kuid “kes unistab maailma mehhaniseerudes ja sõdurrobotite marsisammudes inimese soojast südamest ja aru käikudest päikesemaadele” – võiks manitseda mõni luuletaja ning mindki tagasi lükata päeviku protokollimise ülesannetele.*

Läbi kumab ebakindlus tuleviku suhtes ja tolleaegne arusaam rahvaluulest kui esivanemate kättesaamatu “ideaalmaailma” kajastusest. Juba 19. sajandi ärkamisajast peeti haritlaskonna seas väärtuslikuks peamiselt regilaule, muinasjutte, muistendeid, mõistatusi ja muud vanapärast, üritades neid päästa ajahammaste vahelt. Praegu teame, et folkloor ei kao, seda tekib pidevalt juurde, aga vanem osa paratamatult hääbub või muutub koos ühiskonnakorra ja mõttemaailmaga, elab edasi uutes vormides, levib teistlaadi (meedia)kanalites.

1934. aasta Harjumaa päevikust ilmneb selgesti, et Põldmäe enda sümpaatia kuulub lauludele ja juttudele – uus kohustus talletada uskumusi ja kombeid on väsitav, kuna *see on niisugune kuiv, puht informeeriv ala, milles puudub täiesti, mis oleks jutustajat hoogu-ajav, tundetooniline ja dramaatiliselt pinev, nagu seda näitavad muistendid ja rahvalaulud, mille esitamine näib olevat asjaosalisele teataval määral nauding.*

Vaivara kihelkonnas käib Rudolf Põldmäe ka paralleelse ülesandega koguda ajaloolist traditsiooni. Seegi lisakohustus tundub talle koormav, sest usundilised ja “luulelisemad” teemad nõuavad teistsugust häälestust ja sisseelamist. Lõpuks lahendas koguja olukorra sel moel,

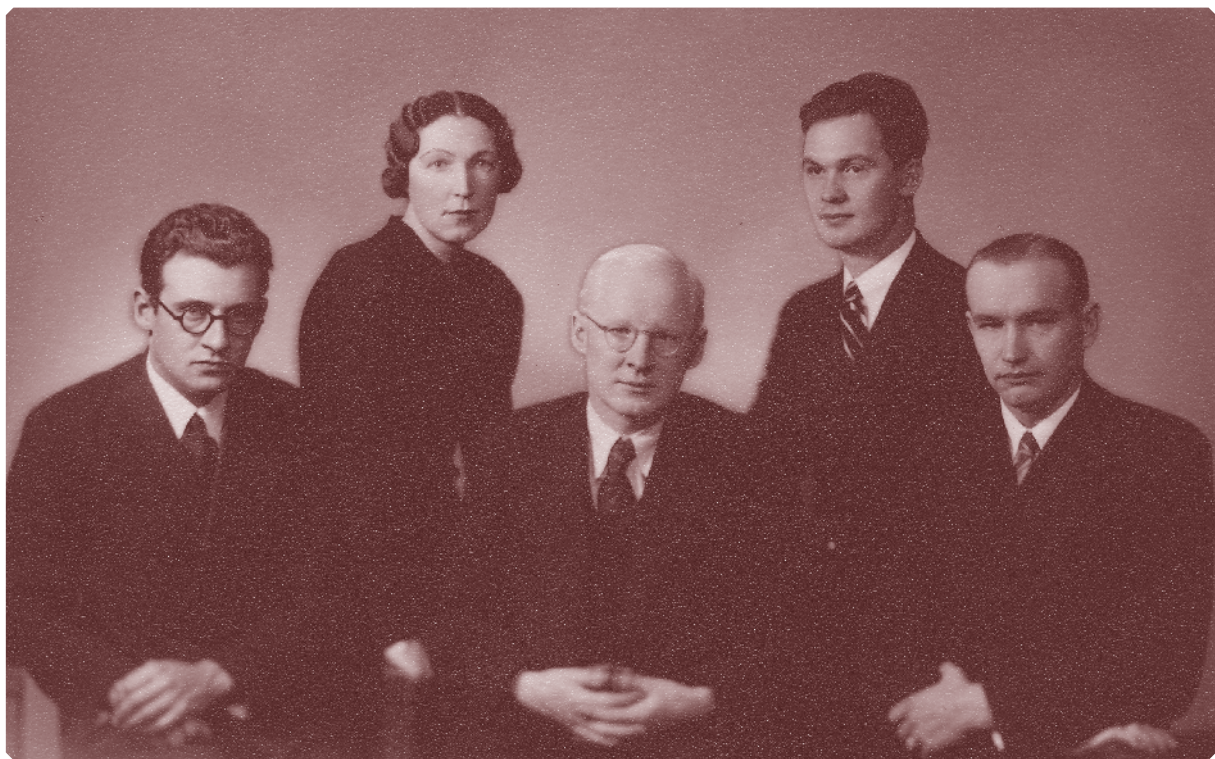
et püüdis hoida mõlemad ained objektide järele lahus, pärides ajaloolilisi andmeid asjalikumatelt inimestelt, rahvaluulelisi küsimusi aga valgustasid enam primitiivsed ja arenematud, minevikule lähemal seisva vaimuilmaga isikud. Põldmäed paelub mineviku ja kaasaja võrdlemine, häid rahvaluuleteadjaid nimetab ta “mineviku lasteks”. Ta sukeldub meelsasti koos nendega mälestustesse, omades selleks piisavalt eelteadmisi. Eriti Virumaa-päevikus on see aspekt päevakorral, haarav on lugeda sealsete põliselanike mõttemaailma jäädvustusi ning kirjeldusi endisaegsest külamiljööst ja loodusest. 21. sajandi teisel kümnendil käisime kolleegidega samuti sealkandis välitöödel, siis avanes hoopis teistsugune pilt. Teise maailmasõja laastavad tagajärjed ning laienuvad põlevkivi- ja keemiatööstuse mõju maastikule andsid tooni mitmel pool, selle taustal tunduvad hoopis Põldmäe kirjeldused pärit olevat mingist kuldsest muistsest ajastust. 1931. aasta Jõhvi päeviku lõpus tunnistab koguja, et *Kohtla tööstusrajooni jõudes kaotas jalgade alt muidugi nõrgalt tunduva mineviku, seetõttu sõitsin edasi Vaivarasse otsima uusi tagamaid, möödunud aegade rohtlaasi, millesse ei oleks puutunud oleviku hammas.*

Huvitav, et ta just Jõhvi kihelkonnast rääkides kasutab kogumise metafoorina kaevandamist – mida sügavamale ta eide vara-lademetete kaevamisel jõudis, seda puhtamat metalli hakkas leidma. Samuti tunnistab ta esimeste aastate “kaevandamise” rekordite kättesaamatust, *metsiku vaimustuse* vaibumist ning üleminekut rohkem analüütilisele tööviisile.

Kuusalust, Eesti “Karjala Kannaseks” tituleeritud rikkaliku folklooripärandiga piirkonnast on Põldmäel ohtralt positiivseid muljeid. Kuusalu kihelkonnas korduvalt käies tundis ta seal ennast lõpuks koduselt ja ka Virumaa rannarahvas oli tema hinnangul lahtisema loomuga kui Harju maakülades või Läänemaal, kus rahvaluule kogumine ei olnud kerge ülesanne isegi põhjaeestlase hingelaadi tundvale Põldmäele. Hiljem Lõuna-Eestis käies oli ta aga sunnitud siiralt imestama võrokeste ja setode nooremagi põlvkonna jutukuse ja vastutuleliku sõbralikkuse üle. Seal oli võimalik seegi, et inimene jättis töö sinnapaika ja nautis mõnuga poolepäevast vestlust. *See tundus mulle lausa üllatusena, kuna olen ju ise Põhja-Eesti mees ja töötanud peamiselt oma kodustes maakondades, kus aga rahvaluulekogumist peetakse viimaseks veidrusseks ning suhtutakse siis sinusse ka vastavalt. Pead otse kiskuma inimesi kõnelustesse, igasuguste kõrvalvestlustega katma nende jäika enesekontrolli ja nagu varastama nende suust nagu kogemata lipsanud seletusi.*

Seto päevikut on huvitav lugeda just erapooletu, kuid tähelepaneliku kõrvalpilgu tõttu – seal nähtud ja kogetud kultuurilised eripärad üllatasid kogujat mitmel moel. Setomaale mindi tantsu jäädvustama kogu ERA meesperega, kaasas olid ka Richard Viidalepp ja ERA juhataja Oskar Loorits. 1930. aastate teisel poolel ei rännanudki Põldmäe enam üksi, üle-eestiline rahvatantsude kogumine nõudis suuremat meeskonda – 1935. aastal oli reisikaaslasteks tantsu-uuriija ja pedagoog Ullo Toomi, järgmisel suvel rahvamuusika uurijast kolleeg Herbert Tampere.

1938. aastal, oma kogujastaaži kümnendal suvel, nendib ta päeviku sissejuhatuses: elu maal on vahepeal muutunud sedavõrd, et *tunned lausa häbi, kui pead moodsa tänapäeva keskel hakkama tõsise näoga kõnelema vanadest naiivsustest*. Seegi mõte kõlab praegu ajakohaselt. Mõtteviis on ikka olnud muutumises, toonane murrang väljendus ratsionaalsuse ja isikuvabaduse võidukäigus, esivanemate “rumaluse”

ERA töötajad: Herbert Tampere, Olli Jõgever, Oskar Loorits, Rudolf Põldmäe, Richard Viidalepp. V. Markus 1937. ERA, Foto 1286

halvustamises. Siiski leiutab ta meetodeid, kuidas äratada vanainimes-tes endisaegset vaimu- ja tundejõudu, avada nende mälulaekaid. Seda olevat kõige parem teha siis, kui jutustaja on üksi kodus, üleni külalise päralt. Soodsa tööõhkkonna loomist peabki ta rahvaluulekoguja raskeimaks ülesandeks. *Tuleb teha enda töö enesestmõistetavaks, millega lepivad asjaosalised ja kõrvaltvaatajad* – oluline on olla omas rollis kindel. Teinekord tuleb esmalt võita noorema põlvkonna usaldus, et tekiks ligipääs vanemale. Igatahes ei tohi folklorist jätta endast halba lõppmuljet ühelegi osapoolele. Toona oli kombeks jutustajatele rahalist tasu anda. See oli saajale märgiks, et tema juttu tõesti kusagil vajatakse. Samas sõltus kõik olukorrast, ka selles küsimuses pidi kogujal olema taktitunnet. Vahel pakuti koguni “lauluõli”, kui see eesmärgi saavutamisele kaasa aitas. Inimestele sai meelega valmistada ka neist tehtud fotodega.

Viimases sõjaeelises põhjaranniku-päevikus jõuab seni väga intensiivset lähenemist kasutanud uurija tõdemusele, et rahvaluule kogumiseks peaks õigupoolest varuma rohkem aega, et ennast tugeva tempoga mitte liialt kurnata. Ta ilmselt ongi tööst väsinud ja soovib olla lihtsalt vaatleja ilma sundiva töökohustuseta, jälgida ka elu teisi külgi ning rahulikult oodata, et rahvaluulekatked iseenesest esile kerkiksid. Samas on tal aimdus, et sedalaadi tööd ta enam elus väga palju ei tee.

Enamus kogutust on kirja pandud käsitsi, teatava kiirkirjameetodiga, püüdes vältida dikteerimist ja jutuhoo aeglustamist. Teksti elavdavad osava käega tehtud joonistused. Põldmäe kogujakarjääri vältel toimus mõningane tehniline areng – 1930. aastatel õppis ta pildistama. Vahel tuli küll leppida uduste fotodega või viltuse silmapiiriga, ometi on praegu ka neil piltidel suur ajalooline väärtus. Ta saab ka ise intuiitiivselt aru, et kunagi hakatakse tema tööd hindama. Mõte käis tal ajast ees – Põldmäe nägi ette innovatsiooni. Näiteks 1937. aastal unistas uurija kitsa fookusega aparaadi piiratust tunnetades droonifotograafiast – toona siis võimalusest tõusta lennukiga maastiku kohale, et saada häid ülevaatepilte küladest ja asustuse iseloomust. Ta oli pettunud, et rahvaluule kogumise taktikas valitseb endiselt *isaisadelt pärit kondivaev*, millega tehnika viimased saavutused ei sobitu. Ka suure lintmagnetofoni saabudes 1950. aastatel ei olnud see veel tipp, ta igat- ses käepärast salvestustehnikat, mida saaks inimeste kodudes muga- valt kasutada. Ning veelgi parem oluks masin, mille ühest otsast eit sisse panna ja teisest täiskirjutatud lint välja võtta! Hilisemad arengud tehnoloogia vallas võinuksid teda südamest rõõmustada.

Põldmäe paigutab teekonnal kohatud eided-taadid sundimatult üldistavasse kultuurikonteksti, folkloorsete minevikuteadmiste mõõdukaslaale, ilma et neil endil sellest vähimatki aimu oleks. Sama-laadse universaalsusega lahkab ta iseenda kui koguja tegevust. Oma teekonnal satub ta korduvalt ka teiste vanavara- või murdekogujate jälgedele, fikseerides oma matkamärkmetes infokilde nendegi kohta (nt. August Pulst, Tõnu Võimula, Gustav Must, Mihkel Veske, Gustav Ränk, Gustav Vilbaste). Kohati jääb mulje, et eri uurijaid suunati pidevalt ühtede ja samade “kuldsuude” juurde. Üheks selliseks kujunes ka tema oma ema. Põldmäe kindlasti laiendab seda ringi, talle pakuvad huvi nii edumeelsed kultuuritegelased kui ka kõige vaesemad ja marginaalsemad tüübid, sealhulgas needki, keda nimetab “kõvadeks pähklikeks”.

1957. aastal on ta pärast vangistust ja Siberi-aastaid taas Harjumaal, Rae vallas kodukülas meelepärase tegevuse juures, kuid nüüd on tema väljenduslaad mõtlikum ja mõneti ettevaatlikum. Turvalisem on rännata mälestustes. Vaid korra mainib ta ümberütlevalt oma vahepealseid kannatusi. Rudolfi isa oli surnud 1956. aastal Siberis, surmakohale

Õed-vennad emaga 1960. aastate algul. All vasakult: Selma Põldmäe, Mari Põldmäe, Hans Põldmäe, Marie Kübar. Ülal: Rudolf Põldmäe, Alice Kööp, Julius Põldmäe. Erakogu

päevikus ei vihjata. Tagasivaatavalt meenutab ta oma esimest kogumiskäiku ega häbene enam tunnistada, et *äratas isegi veidi kartust* nagu esmakordselt koguma minnes (tookordsest südikast aruandest on seda raske välja lugeda). Põldmäe kogemused helilindistamise vallas saavad alguse ema Mari intervjuerimisest, abiks on ka helitehnik Helgi Kihno ning fotograaf Richard Hansen. Poja suhe emaga on ajaga veel sügavamaks muutunud. Ta oskab nüüd väärtustada teistegi kodukandi rahvaluulekogujate tööd, pannes kirja nende eluloolisi andmeid ning korjates arhiivi jaoks vanu fotosid eakalt sugulaselt Kristjan Põldmäelt. Elunäinud mees mõistab, et kogumistöös ei tohiks piirduda vaid žanripuhta folklooriga – ka kontekst on oluline, kultuurilugu kõige laiemas tähenduses. Toonases folkloristikas ei olnud niisugune mõtteviis sugugi tavapärane. Ta panebki kirja unikaalseid mälestusi, mis otseselt ühegi žanriga ei seostu.

1958. aastal liitub Rudolf Põldmäe kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna Saaremaa-ekspeditsiooniga, vaimustudes sealse rahvaluule elavusest ning nautides kollektiivse ettevõtmise eeliseid. 65 aastat hiljem sattusime kolleegidega samuti Saaremaa läänerrannikule, otsisime ja pildistasime samu pärimuspaiku ning kohtusime Põldmäe informantide järeltulijatega. Maa on ikka alles, paljud olulised muistised on säilinud läbi sajandite, põlvkonnad küll vahetuvad, ent sama veri voolab laste ja lastelaste soontes edasi, hoolimata muutustest ja murrangutest. Rahvaluulekogujate sammudest jäävad samuti jäljed, mis tänu kirjasõnale ja fotodele on nähtavad ka aastakümnete pärast.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Põldmäe päevaraamatutes on tegelasteks nii rahvas kui ka rahvaluulekoguja oma murede ja rõõmudega. Küllap on reisimärkmed, erinevalt intiimpäevikuist, kirja pandud mõttega, et keegi neid kunagi loeb. Aimatav on ka see, et korjamisreisid mõjutasid noort meest mitmes mõttes väga palju ning pakkusid lisaks vaevarikale tööle ka rõõmu ja vaheldust. Tema tekstides on uljust ja jõudu, rahutut otsijavaimu ja nakatavat edasiliikumistungi.

Kaasakiskuva kirjutamislustiga paberile pandud reisipäevikud ja samal retkel kogutud pärimus kuuluvad kokku – autori jaoks olid ju tervik nii situatsioon kui “saak”. Seetõttu on siinses raamatuski päevikuteksti vahele “maitseks” pikitud folkloorinäiteid. Põldmäe kui suurkoguja eriliseks teeneks võib lugeda just seda, et ta ei noppinud üksnes vilju, vaid vaevus kaevama sügavamalt, põlistades kirjasõnas ka osa rahvaluuletaimede “kasvupinnasest” – kadunud maailmast ja inimestest.

Ajad on nüüdseks väga palju muutunud, sellist külaelu ja isegi maastikku, milles seikles koos kolleegidega Rudolf Põldmäe, me enam kogeda ei saa. Samas, praegu elavad inimesed otsivad ja vajavad oma juuri ehk rohkemgi kui eelkäijad, kelle jaoks oli järjepidev kogukond ja kohalikkus enesestmõistetav. Minevikupärandi mäletamine ja mõtestamine aitab elada ning ennast määratleda. Rahvaluuleteaduses varem valitsenud minevikuihalus tekitab aga vastukaaluks soovi väärtustada ja märgata ka käesolevat hetke ja inimesi meie ümber.

- Laar, Mart 1988. Rudolf Põldmäe (nekroloog). *Looming* nr. 2, lk. 267–269.
- Olesk, Peeter 1992. Eeskuju pakkuv Rudolf Põldmäe. *Kirjanduse jaosmaa '88* [aasta kirjandussündmusi, uusi teoseid, auhinnasaajaid, kroonikat]. Tallinn: Eesti Raamat, lk. 76–79.
- Põldmäe, Alo 2008. Rudolf Põldmäe Siberis. *Looming* nr. 7, lk. 1051–1057.
- Põldmäe, Alo 2008. Minu isa Siberi kirjadest. *Postimees*, <https://www.postimees.ee/1764855/minu-isa-siberi-kirjadest> (01.03.2008).
- Põldmäe, Julius 2002. *Nii mitu aega eluajas*. Tallinn: Maaleht.
- Põldmäe, Rudolf 1932. Tähelepanekuid tänapäevaselt rahvaluule kogumismatkal. *Vanavara vallast*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk. 179–194.
- Põldmäe, Rudolf 1937. *Rahvaloomingu, eriti rahvatantsu arengust Ida-Harju rannikul*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Põldmäe, Rudolf 1938. *Rahvakultuurist, eriti rahva lõbutsemisvormidest Setumaal*. Tallinn: Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Põldmäe, Rudolf 1938. *Rahvaluulekoguja tööradadelt*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Põldmäe, Rudolf 2011. *Vennastekoguduse kirjandus*. Tartu: Ilmamaa.
- Raud, Liis 1983. Aastakümnete kutsumus ja missioon. Korrespondentsintervjuu Rudolf Põldmäega. *Keel ja Kirjandus* nr. 2.
- Rommel, Mari-Ann 1997. Rahva ja luule vahel. Kogumispäevikuid aastast 1878–1996. *Paar sammukest XIV. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat*. Tartu.
- Rommel, Mari-Ann 2000. Lääne-Harjumaal rahvaluulet kogumas: mõtterännakud Rudolf Põldmäe jälgedes. *Rahvast, luulest ja meretuulest. Harjumaal uurimusi* 5. Keila, lk. 33–52.
- Rommel, Mari-Ann 2008. Rudolf Põldmäe 100. *Rae Sõnumid* nr. 2, lk. 21–22.

Päevikute vormistusest ja valikutest toimetamisel

MARI-ANN REMMEL, VALDO VALPER

Kaks aastat enne Põldmäe esimest kogumismatka, 1927. aastal, oli loodud Eesti Rahvaluule Arhiiv, et süstematiseerida ja säilitada juba toona suuremahulist rahvaluulekogu. Kaardistati nii piirkondlikke kui temaatilisi lünki materjali hulgas ja sellest lähtuvalt vajadust välitööde järele. Uus materjal pidi olema varasema arhiivisüsteemiga kooskõlas.

Põldmäe käsikirjade originaalid on kirjutatud käsitsi sulepea ja tindiga (vahel harilikku või tindipliatsiga) ning köidetud vihikuformaadis nagu ka muu kogutud materjal alates ERA loomisest. Originaalteksti arvutisse sisestamisel lähevad mõned nüansid paratamatult kaotsi. Ebajärjekindlused, mis käsikirja puhul ei häirinud, tundusid trükise terviklikkuse nimel korrigeerimist vajavat. Küllap oleks nõnda talitanud ka autor ise, kes on olnud nii päevikute kui materjali vormistuses metoodiline ja süsteemne, kuid loomingulise inimesena varieerinud spontaanselt lühendeid ja märkimisviise. Kõik päevikud on vormistusest natuke erinevad, vaheldub ka pealkirjade laad.

1930. aastate esimese poole folkloristikas oli kombeks nimetada laulikuid-jutustajaid *objektideks*, vihikusse kirjutatud palade ning päeviku juurde kuulus eraldi objektide nimestik. Esimestes päeva- raamatutes on objektid nummerdatud ja numbrid märgitud ka põhitteksti kõrvale vihikuservadele, lõpu poole enam mitte. Käesolevas teoses on leheserval asetsenud numbrid paigutatud teksti sisse nurksulgudesse.

Alates viiendast kogumispäevikust (1931) ei ole Põldmäe enam koondanud jutustajaid ühte nimekirja, alates seitsmendast (1932) nimetab ta jutustajaid veel objektideks folklooripalade juures, kuid

mitte kogumispäevikus (seega ei märgi enam päeviku leheservadele ka objektinumbreid). Kaheksandas päevikus (1933) ilmuvad "objektid" taas teksti ja numbrid leheservadele. Üheksandas, järjekordse Harjumaa-reisi kajastuses esineb aga objekti-sõna väga harva ja ka leheäärtel puudub numeratsioon, samas on toonase kogu pärimuse osas iga jutustaja ees siiski harjumuspärane objektinumber. Kümnendas päevikus (1935) loobub autor üldiselt objekti-sõnast, kuid veel ka 1957. ja 1958. aasta päevikus tuleb aeg-ajalt vanast harjumusest ette vestluskaaslaste objektideks nimetamist.

Siinses teoses on kõik objektid/isikud registrites nummerdatud. Koostasime raamatu ühtse struktuuri huvides isikuregistrid ka nende päevikute lõppu, kus neid originaalis pole. Jutustajate andmed on sinna koondatud rahvaluulepalade juurest. Esimestes päevaraamatutes on originaaltekstis objektinumbrite kaudu viidatud isikutele registris. Kuna numeratsioon järgib (mõne erandiga) kohtumiste kronoloogiat, pole nimed tähestiku järjekorras. Toimetaja koostatud registrites polegi numbriteks enam sisulist vajadust, need teenivad lihtsalt ühtluse ja järjepidamise huvi. Nii saab ka ülevaate küsitletud isikute arvust. Kui esimestel aastatel on kogutud materjal rahvaluulekogus liigendatud vastavalt ülesandele temaatiliselt (nt. kratt, libahunt), viidates sealjuures informantide objektinumbreid, siis hiljem paigutati ühe isiku kõik lood järjest paladena tema nime ja elukohaandmete järele. Viimane süsteem on arhiivis kasutusel tänapäevani.

Tavaks oli alati ära märkida kihelkond, sest kogu materjal on Eesti Rahvaluule Arhiivis struktureeritud kihelkonnapõhiselt. Juba oma kogumistee alguses, neljas kõige süsteemsemas isikuregistris on Põldmäe lisanud jutustajate loetelusid neistki kihelkondadest, millest ta tegelikult oma päevikus ülevaadet ei anna (nt. Juuru khk. 1929. aastal). Niisiis ei kata päevikud päris kõiki tema käike ja intervjuusid. Neil juhtudel, kus Põldmäe käis välitöödel koos kaaslasega (U. Toomi, H. Tampere jt.), on arhiveeritud materjali põhjal raske aru saada, kus nad viibisid koos ja kus üksinda. Tantsude kogumise puhul oligi olukord erisugune. Pisut erandlik sai Setomaa (autori kirjaprüugis Setumaa) päeviku register, kus on mainitud kogumissituatsioonid kooride kaupa ja nimeliselt esile toodud vaid eeslauljad või pillimehed. Kõik lisatud isikuloendid on Põldmäe eeskujul rühmitatud kihelkondade järgi (kusjuures ühe päeviku registris võib kihelkond korduda, kui kogumisretk tõi tagasi juba käidud teede). Sõjajärgsete päevikute

puhul on siiski alles jäetud ajastuomased rajoonide, külanõukogude ja kolhooside nimetused. Registrites on peale nime ära toodud ka jutustaja vanus, kogumiskoht, pärimiskoht või muu lisateave.

Eesti Vabariigi aegseid päevikuid on nõukogude võimu nõudel arhiivis tsenseeritud. Tsensuuriaparaat pole aga olnud päris järjekindel. Mõnedes köidetes on loetamatuks kriipsutatud isikud ja organisatsioonid, keda nõukogude ajal ei tohtinud mainida (O. Loorits, G. Ränk, Kaitseliit, ÜENÜ), teistes on need kahe silma vahele jäänud. Tsensuur ei puudutanud mõistagi ainult päevikuid – sõnu, ridu ja terveid palasid on maha kriipsutatud või kinni kleebitud ka arhiiviköidete rahvaluuleosades, teinekord tervete lehtede eemaldamiseni välja.

Põldmäe päevikud on eriilmelised ka illustratsioonide poolest. Esimestes köidetes esineb vaid mõningaid joonistusi. Alates 1930. aastast on sulega tõmmatud iluvinjetid pea iga “objekti” materjali lõpus. Ajapikku muutuvad vinjetid veidi keerukamaks, kuid lõpuks kaovad sootuks. 1932. aasta Läänemaa kogus Ridala kihelkonna puhul näib joonistamislust tagasi tulevat, võib-olla sellepärast, et huvi laieneb etnograafiale, mida saabki kohati edasi anda vaid pildi abil (peremärgid, mängukirjeldused, mõrrapüük). 1937. aastal on Põldmäe põhiliselt kodukandist Jürist korjanud andmeid rahvariiete ja vanade töövõtete kohta, lisades selgitavad joonistused (selle kohta eraldi päevikut ei ole). Siin on avaldatud kõik päevikutes esinevad illustratsioonid, samuti mõned ilmekamad näited kogutud materjali juurest. Fotode valik raamatus koosneb põhiliselt Rudolphi enda tehtud fotodest, millest osa on ta käsikirjateksti vahele kleepinud, lisaks on otsitud muidki teemaga seonduvaid ajaloolisi pilte nii era- kui arhiivikogudest.

Ka keeleliselt ei ole autori sõnakasutus alati järjekindel. Enamasti on säilitatud originaalikohtade sõnastus ja kirjaviis, üksikuid muutusi on tehtud mõtteselguse huvides kokku-lahkukirjutamisel. Isiku- ja kohanimede kirjepilt on üldjuhul muutmata, tõenäoliselt on need üles kirjutatud kuulmise järgi ja võivad mõnelgi juhul erineda ametlikust nimekujust (nt. Repnu – Repnau, Pataskov – Bataschkov). Mõnikord on Põldmäe ka ise märkinud nimekujude varieeruvust (nt. Teär – Teeäär), mis oligi varem võrdlemisi tavapärane. Ka isik ise võis oma nime vahel mitmel viisil kirjutada. Kohanimede puhul on siinses raamatus teatud juhtudel antud joonealusena praegu kasutusel olev nimi. Lühendid on autori kirjaviisi järgides punktidega, et anda edasi ajastu hõngu.

Isikunimede käänamisel kasutab Põldmäe ülakoma ' (mõne erandiga), nagu ka palatalisatsiooni ja kõrisulghääliku tähistamiseks, raamatus on viimased asendatud vastavalt akuudi ' ja tõstetud väikese ^q-ga.

Aeg-ajalt esinevast nimede allajoonimisest on trükiväljaandes loobutud, enamik nimesid on originaalis ilma jooneta. Nii pääsevad paremini mõjule jooned rõhutatud sõnade all.

Päevikute pealkirjad on originaalis väga erinevas stiilis, siinses teoses on need säilitatud alapealkirjadena, mõnel juhul on lisatud kogutud materjali pealkiri samast käsikirjakõitest. Võib täheldada ka terminoloogilist muutust aja vältel – algul on tegemist rahvaluule korjamise, hiljem kogumisega. Sisukord moodustub ühtlustatud vormiga ülevaatlikest peatükkinimedest.

Täname kõiki, kes raamatu koostamisel ja väljaandmisel nõu andsid või abi osutasid:

Risto Järv, Kadri Järvelaid, Andreas Kalkun, Aino Katvel, Varje Malsroos, Kaja Marga, Janika Oras, Irma Pilt, Asta Pintsaar, Alo Põldmäe, Fred Puss, Milvi Rimmel, Kadri Tamm, Enn-Kalev Tarto, Eve Valper, Tiia Välk-Nool.

Päevikud

Drölmäe

Rudolf Põldmäe 1928. a. Erakogu

1. Harjumaa (Jõelähtme, Harju-Jaani, Kose) 1929

ERA II 18, 23/54

Rahvaluulekorjaja
stud. phil. Rudolf Põldmäe
päevaraamat 1929. a. suvisest
matkast Harjumaal

Alustasin oma rahvaluule-korjamise teekonna Eesti Kirjanduse Seltsi stipendiaadina 10. juunil 1929. Mu ülesandeks oli läbi käia Jõelähtme, Harju-Jaani, Kose, Jüri, Hageri, Juuru, Keila ja Nissi kihelkonnad ja korjata peamiselt usundlikke rahvaluule motiive.

Lähtusin oma isakodust Jüri khk. Rae vallast ja pöördusin otseteed põhja poole – Jõelähtmesse. Lõuna ajaks jõudsin Nehatu valla piiridesse, Vao külla. Tee ääres haigutasid sügavad paemurrud. Ühe põhjas töötas üksik vanamees. Ronisin kohe paar kolm silda maakera sisemusele lähemale taadilt teed küsima. Oli üsna uueaegne mees see Toomas Messer [obj. 1], kuid rääkis muuseas ka paar kummituslugu, millele tema võrdlemisi arenend mõistus ei leidvat lahendust. Kui hakkasin vihke portfelist välja võtma, vanamees lõi käega ega luband edasi jutustada, kui ma selle prahi kirja panen. Kuulasin ära need paar lugu, tänasin, ronisin august välja, istusin kaldale maha ja panin lood kohe kirja. Suutsin fikseerida mõned laused isegi sõna-sõnalt, kuna lood helisesid värskelt kõrvus. Läksin siis edasi.

Küsisin ühelt naiselt, kust võiks leida seesuguseid vanu inimesi, kes laulaks paar laulu ja jutustaks mõne tondiloo. Naine vastas, et siin külas kõik noored inimesed, vaevalt, et siit kedagi niisugust leiad. Juhatas ometi lähemasse tallu, kust sain aga puhta korvi – perenaine tuli parajasti linnast ja oli väga pahur. Vabandasin ja lahkusin.

Läksin sisse Siimu tallu, kus elavat küla vanimad inimesed – 70-aastased peremehe vanemad. Võeti asja algul väga umbusklikult, kuid mõne mõtte ja jutu keerdkäiguga meelitasin Karl ja Madli Proosa-hallikult [obj. 2 ja 3] välja mõnegi loo.

Öömajale läksin Nehatu mõisa, kus elavad mu isa tuttavad. Sealt leidsin eest sadulsepa hra. Kase, kellega olin ennemalt kokku puutunud. Mees oli minu tööst väga huvitatud ja kauplesin ta päris kindlaks korrespondendiks. Mees on võrdlemisi intelligentne, olnud eesti asundustes haridus-instruktoriks ja nüüd innukas arkeoloogiliste ja kultuurilooliste mälestiste uurija ja kaitsja. Juhatas mulle kätte ka mitmed objektid, eriti Jõelähtme rannakülades.

Astusin sisse ka Iru vanadekodusse, kus elab umbes 150 Tallinna linna hoolealust. Asutise juhataja lahkkel kaasabil kuulasin üle suurema osa vanakesi. Kellelt midagi loota oli, need saatsin jõe kaldale “suvi-laagrisse”, kus pidin ette võtma suurema usutlemise. Mõne asja panin paberile ka toas, kuna rahvas oli läheneva söögitunni ootel ärevuses ja püsimatu. Suurte tagavaradega inimesi seal ei leidu, kuid üksikasjalikumal usutlemisel võiks ju saada üht-teist. Paljude mälu on kustund päevade ühetoonilisusse, teised leiavad lohutust vaid piiblist ega tunnista üldse muud “patust maailma” jumalariigi kõrval, kolmandad on hakand tublisti lugema ja segand seega rahvaomased mälestused uueaegse kirjandusega. Kirjutasin kõrgel jõekaldal umbes 15 jutuka naise keskel 2-3 tundi, kuid et koosolejatest enamik oli sündind väljaspool Harjumaad, siis ma ei pidand oma otseseks ülesandeks nende luulevarade tühjendamist. Märkisin üles mõne jutukese ja laulukatke, et vähemalt teada oleks paari hoolealuse nimi, kellelt hiljem võiks midagi saada. Jutukamad objektid olid 4, 5, 8, 9, kuna 6, 7, 10, 15 ja 16 pillasid mõne üksiku katke. Muide, Iru vanadekodu elanikkude koosseis on väga juhuslik ja vahelduv, kuna nad tuuakse Tallinnast igal parajal võimalusel ja viiakse sama ruttu ka tagasi teistesse vanadekodudesse.

Siin Iru vanadekodus oli hiljuti kodukäija. Me toas kasepuu seisis ahju ääres püsti, põll kuivas sellel. Kaks korda järjest puu visati sealt nurka – panime uuesti püsti ja visati jälle. Mis see siis muud oli kui kodukäija.

ERA II 18, 188 (10) < Jöelähtme khk., Iru vanadekodu < Paide l. – R. Põldmäe < Therese Mägi (1929)

Vanadekodust lahkudes asusin Iru ämma loo uurimisele. Otsisin üles “Iru ämma mäe”, mis asub umb. 200 m. Iru sillast ida pool. Ämma ei ole seal enam, ta on lõhutud umb. 60 aasta eest ja pandud silla müüridesse. Rahvas ei tea enam ta õiget asetki, üks juhatab siia, teine sinna. – “Ämma mägi” on mägi mäel – kõrgendik paekaldal. Tulles maa poolt rändur tahtmata püsahtub “Ämma mäel”, kui tunneb lõppevat jalge alt kindla paese aluse ja kalda all näeb liivast nõmme, mis aeglaselt laskub merre. Müüdi tekkimiseks looduslikud eeldused on kahtlemata ülisoodsad.

Ämma loo kohta andis üksikasjalisema seletuse Kaldase peremees Hindrek Tamm, kelle isa olnuvat suurim ämma austaja.

Laulik Hindrek Tamm
Jöelähtmest.
P. Parikas. ERA, Foto 785

Iru ämm oli kivist naisterahva kuju paarsada sammu Iru sillast Jõelähtme pool Ämma mäel.

Vanast põlvest üks soome röövel tahtnud röövida Iru ämma, kuid ämm muutund kiviks.

Kivil olnud täiesti inimese kuju: alt olnud lai nagu tuul ajanuks riided laiali, voldid olnud veel seelikul sees. Pihal olnud nagu abaluud näha. Selg olnud maantee poole, nägu mere poole pööratud. Teine käsi olnud selja taha painutatud nagu valust kistud. Kuju olnud umbes 10 jalga kõrge. Peas olnud nagu tanu ja “raua sita” moodi toppmüts.

Rahvas austand väga Iru ämma. Jaanituld tehtud ikka seal ämma juures.

Mõisnikud tahtnud mitu korda ämma lõhkuda, kuid pole saand. Umbes 60 aasta eest võetud lõhkumine tõsiselt käsile. Rahvas tahtnud siis ämma varastada ja sohu viia, et hiljem teda sealt tagasi tuua. Mõisnikud ikkagi lõhkund ämma ja pannud tükid Iru silla müüridesse.

ERA II 18, 235/6 (1) < Jõelähtme khk., Iru k., Kaldase t. – R. Põldmäe < Hindrek Tamm, 53 a. (1929)

Iru saunakülas hulkusin peaaegu terve pealelõuna, asjatult. Vanemaid inimesi leidis seal üldse vähe, ja need üksikudki olid väga kinnised, enamasti usklikud. Vaidlesin mõne vanaeidega, võitlesin koertega, peletasin lapsi tee ääres ja jõudsin nõnda õhtuks Äigrumäe külla. Sealt leidsin objektid 12, 13 ja 14, kelle seast Juhan Treiel oli eriti kannatlik mu usutlemisel, kuigi ta teadmised ei olnud laialdased.

Sellevastu Truutu Kruuberg [obj. 12] pidi mõistma laulegi, kuid millegipärast ta mulle ei avaldand täiel määral.

Äigrumäelt siirdusin Randvere külla, kus teadsin elavat “kuldsuu” Mari Kilu [obj. 17]. See eit, rahvasuus “Seljandiku eit”, ei olnud siiski seda, mida võis loota. Pidi mõistma mõned kiigelaulud ja paar vana tantsu, mistõttu ta on esinend mitmel pool vana laulikuna, “isegi Paldiski linnapea ees”. Minule eit suutis vastata vaid mõne küsimuse, mistõttu mu usk langes tublisti “pidulaulikute” kõikvõimsuse suhtes. Teisalt kõneldi, et Seljandiku eit käind hiljuti neidki laule õppimas Antsonimäe eidelt, keda külastan hiljem.

Mari Kilu. K. Akel 1932 või 1933.
ERA, Foto 812

Üks eit pani härjad käima teise lehma selga. Teine oli veel kangem eit, pani härjad ta oma selga käima. Eit jooksnud hädaga Muuga küla alla mere kaldale kivi otsa, pullid jooksnud aina kannul. Kükitand hulk aega kivi otsas, pullid vahtind all. Viimaks jooksnud Tondisauna lakka, siis pullid jätnud ta rahule. Need eided olid mõlemad kaldunid ehk nõiad.

ERA II 18, 156 (2) < Jöelähtme khk., Randvere k., Seljandiku t. – R. Põldmäe < Mari Kilu, 77 a. (1929)